

שני קריטריונים לשאלת זכויותיה של תנועה לאומית ובחינתם במקרה של הלאומיות הפלסטינית

אסף מלאך*

במהלך התקופה המודרנית נתבסס בהדרגה במחשבה הפוליטית העיקרון הלאומי הקובע שלכל עם ישנה הזכות להגדרה עצמית לאומית. ארבע עשרה הנקודות של הנשיא וודרו וילסון, שעמדו בבסיסו של חוזה ורסאי לאחר מלחמת העולם הראשונה, העמידו עיקרון זה במרכז הבמה של היחסים הבינלאומיים, ומכאן ואילך הפך זה לנורמה מקובלת. בהשראתו נתפרקו במאה ה-20 אימפריות גדולות והוקמו עשרות רבות של מדינות חדשות. קולו של הרעיון ממשיך להדהד ברבים מן הסכסוכים והתביעות הלאומיות התוססים עד היום על פני הגלובוס כולו.¹

קולמוסים רבים נשתברו סביב שאלות תאורטיות שונות הנוגעות לעיקרון זה: מהי 'אומה' שלה הזכות להגדרה עצמית? האם יש להגדירה באמצעות קריטריונים אובייקטיביים או סובייקטיביים? מי אחראי לביטוי ולהערכת רצונה של האומה: משאל עם, קבוצות אליטה מייצגות או מעריכים חיצוניים? האם עקרון ההגדרה העצמית הוא זכות מוחלטת או שמא אינו אלא עקרון מנחה שיש לשקללו יחד עם עקרונות אחרים? ולחלופין, מה האיזון הרצוי בין עיקרון זה לבין הרצון לשמור על יציבות המערכת הבינלאומית ועל יכולת השרידות הכלכלית של אומות קטנות?

ברקע שאלות אלו עומדות מספר עובדות שמעצימות עד מאוד את חשיבותן של השאלות הללו:

- א. **חוסר הישימות של עקרון ההגדרה העצמית בצורה גורפת** – הניסיון הבינלאומי מורה שהחתימה להעניק לכל עם מדינה משלו לפי העיקרון, "לכל עם מדינה אחת, ובכל מדינה עם אחד", איננה ישימה. בשלהי המאה ה-20, לפי מניין אחד החוקרים, מתוך שבעים ושלוש קבוצות אתניות הקיימות באירופה רק לעשרים וארבע הייתה מדינה עצמאית (תמיר, 1991, עמ' 96–99). חוקר אחר מונה שש מאות קבוצות לשוניות וחמשת אלפים קבוצות אתניות הקיימות בעולם לעומת פחות ממאתיים מדינות (קמליקה, 1995, עמ' 8). רבים מסיקים ממצב עניינים זה שקידוש עקרון הלאומיות מתסיס את הזירה הבינלאומית, מעורר מלחמות ומערער את יציבות המערכת הבינלאומית.
- ב. **שיקולים בלתי ענייניים ברקע המאבקים הלאומיים** – לאורך כל התקופה המודרנית מלווים את המאבקים הלאומיים אינטרסים חיצוניים המשפיעים על הגדרת האומות ועל יכולתן לממש את עקרון ההגדרה העצמית. תמיכתה של צרפת באיחוד איטליה במאה ה-19 נבעה מרצונה להחליש את האימפריה האוסטרית ולא מהכרתה העמוקה באחדות ההיסטורית של איטליה. כפיית הפיצול בין גרמניה לאוסטריה בחוזה

1 ראו מינהן, 1996. וכן דנספקגורבר, 2002, נספח c, רשימת סכסוכים לאומיים בעולם מאז 1990.

ורסאי נבעה מחששן של מעצמות ההסכמה מהתעצמותה המחודשת של גרמניה ולא מהכחשה עקרונית של האחדות הגרמנית. לאורך המלחמה הקרה התסיסו המעצמות קבוצות לאומיות באזורי ההשפעה של האימפריה היריבה משיקולים בלתי ענייניים בעליל.

ג. **במשפט הבינלאומי אין הכרה בעיקרון זה כזכות מוחלטת** – ניתן לעקוב אחר תהליך שבו עקרון ההגדרה העצמית במשפט הבינלאומי הפך מעיקרון מכוון ומנחה בין עקרונות שונים (כפי שהופיע במסמך ארבע עשרה הנקודות של וילסון ובמדיניות חבר הלאומים), לזכות בעלת תוקף חזק (במגילת האו"ם, וביתר בהירות בהחלטות שונות של העצרת הכללית של האו"ם מאז 1960). עם זאת, בכל החלטות האו"ם בנושא תמיד ישנן פסקאות המסייגות זכות זו למקרים בהם היא איננה פוגעת בעקרון השלמות והריבונות של המדינות הקיימות. (נוו, 1965; רנדל, 1970). בין פרשני המשפט הבינלאומי ישנה מחלוקת על תוקפה המדויק של זכות זו, אולם רווחת הסכמה בין החוקרים שהזכות להגדרה עצמית איננה זכות מוחלטת, והיא תלויה בגורמים נוספים (פילפוט, 1995; וולמן, 1995; ברילמיר, 1991; בוכנן, 1991; הורביץ, 2003).

מצב עניינים זה מבהיר שהזכות להגדרה עצמית לאומית איננה תקפה בכל המקרים באופן שווה, וממילא מתחדדת השאלה באילו מקרים יש תוקף חזק לתביעה להגדרה עצמית לאומית ואלו קריטריונים רלוונטיים לבחינת תוקפה של תביעה זו.

דיונים שונים נערכו בשאלת הרלוונטיות של קריטריונים שונים להעצמה או להחלשה של הזכות להגדרה עצמית לאומית (למשל גנז, 2000). במאמר זה ברצוני להתייחס לרלוונטיות של שני קריטריונים לשאלת הזכות להגדרה עצמית לאומית. הראשון – אורך חייה של התנועה הלאומית; השני – קיומה של מסורת מדינית המתבטאת במוסדות פוליטיים או בכמיהה לכינונם.

מובנו של הקריטריון הראשון הוא ברור, אך את משמעות הקריטריון השני אבהיר מעט: ישנן קבוצות לאומיות שהנן בעלות מִשך ארוך, אך הגורם שליכד אותן במהלך ההיסטוריה הלאומית שלהן היה מנותק מכל הקשר מדיני והתמקד בדת, בתרבות משותפת, במנהג ובפולקלור, והוא לא הפך לתביעה פוליטית אלא במסגרת מאבק מודרני או עכשווי. לעומתן ישנן קבוצות לאומיות שהלכידות ההיסטורית שלהן נסבה סביב מסגרת מדינית או סביב מאבקים לכינון מסגרת כזו, כך שבמובן הלאומי, הרעיון המדיני אינו חדש בעבורן. בשיח הפוליטי בן זמננו מקובל להתעלם בדרך כלל מקריטריונים אלו מתוך הנחה, שאם אכן קיימת זכות להגדרה עצמית לאומית במסגרת מדינה ריבונית, היא חלה באופן שווה על כל האומות, בין אם יש להן מִשך ארוך או מסורת מדינית ובין אם לאו. ואולם, לפי חלק מן הצידיקים שניתנו לסדר הפוליטי של מדינות לאום, נוכל להיווכח שלמִשך חייה של אומה ולעובדת קיומה או העדרה של מסורת מדינית יכול להיות משקל לחיזוק או החלשת התוקף של תביעתה למדינת לאום.² ודוק, לא אטען שטענה זו תקפה לגבי כל

2 אצל חוקרי מדע המדינה ישנו שימוש מגוון במונח 'מדינת לאום'. במאמר זה כוונתי למדינה המזוהה עם המורשת התרבותית של לאום מסוים. ממילא אין מדובר על כל המדינות בעולם המודרני, וכן אין הכוונה להגביל את הביטוי רק למדינות שבפועל כל תושביהן שייכים לאותה קבוצה אתנית-תרבותית. הכוונה היא לכל מדינה המזוהה עם לאום מסוים, גם אם רק חלק מתושביה הם בני אותו הלאום. ראו על כך קונוור, 1978, עמ' 131, והע' 13.

הטיעונים בזכותה של מדינת הלאום אלא רק לגבי חלקם. כמו כן, אינני מתכוון להציע במסגרת זו מתודה ברורה לשקלול הטיעונים השונים בעד ונגד מדינת הלאום. ברצוני רק לחדד את המשקל שיש לתת להיבטים אלו, שלדעתי, אינם מקבלים את המקום הראוי להם בשיח העכשווי.

אפתח את המאמר בחידוד השאלה דרך שני מקרי־קצה של תנועות לאומיות בנות זמננו. לאחר מכן אבחן באופן שיטתי את הרלוונטיות של שני הקריטריונים האמורים לתוקפה של הזכות להגדרה עצמית לאומית לאור הצידוקים המרכזיים, שניתנו בהגות הפוליטית לזכות זו. בחלקו האחרון של המאמר איישים את תוצאות הדיון על המקרה של התנועה הלאומית הפלסטינית ואבחן את תוקף תביעתה להגדרה עצמית בהתחשב בקריטריונים האמורים.

סקוטלנד ופדניה

את שאלת הרלוונטיות של הקריטריונים שהזכרתי (מֶשך ארוך ומסורת מדינית) לשאלת הזכות להגדרה עצמית ברצוני לחדד מעט באמצעות שתי דוגמאות קוטביות: סקוטלנד ופדניה. לכל דוגמה קונקרטית היבטים שונים ומגוונים, שאין בכוונתי להעמיק בהם כמוֹבן. מטרת הצגת הדוגמאות היא לסבר את האוזן על החשיבות האקטואלית של השאלות הנידונות במאמר זה.

אפתח אפוא ברקע של הדוגמה הסקוטית. אזור סקוטלנד איננו מאופיין באחידות אתנית, וניתן לזהות בתוכו קבוצות אתניות שונות. עם זאת, כבר במאה ה־11 התקיימה מסגרת־על של מלוכה בסקוטלנד וכן רשת כנסייתית מובחנת. הזהות הלאומית הסקוטית התעצמה בימי הביניים סביב המאבקים הבלתי פוסקים עם המדינה האנגלית המגובשת יחסית, מאבקים שנמשכו בצורות שונות בין המאה ה־13 למאה ה־17. האיחוד המלא עם אנגליה התרחש ב־1707, אם כי גם לאחריו נותר הבדל ברור בין הסקוטים לאנגלים, למשל מבחינת השיוך הכנסייתי.

במאה ה־20 התעצמה מחדש התביעה הסקוטית להגדרה עצמית ולפרישה מן הממלכה המאוחדת. תביעה זו זכתה למענה חלקי בשנת 1999, כאשר ראש ממשלת בריטניה, טוני בלייר, העניק פרלמנט עצמאי לסקוטלנד, כמו גם לוויילס. בבחירות שנערכו בסקוטלנד ב־2007 זכתה המפלגה הלאומית הסקוטית (SNP) בארבעים ושבעה מתוך מאה עשרים ותשעה מושבים בפרלמנט והקימה ממשלת מיעוט הואיל ושאר המפלגות התנגדו למדיניות הפרישה מבריטניה שאותה קידמה המפלגה. תביעתה למשאל עם בנובמבר 2010 סביב נושא זה זכה להתנגדות תקיפה של שאר המפלגות.

הנה כי כן, סקוטלנד היא מקרה מובהק של תנועה לאומית תוססת בעלת מֶשך ארוך ומסורת מדינית מתמשכת, שהתבטאה בקיומה של מדינה סקוטית במשך מאות שנים

ובהיותה של הסקוטיות מוקד לזהות שעיקרה מדינית ולא אתנית (הייסטינגס, 2008, עמ' 86–92; ליית', 2008).³

לעומת המקרה הסקוטי ברצוני להציב את תנועת הבדלנות בחבלים הצפוניים של איטליה (לומברדיה, ונציה, טוסקנה ועוד), המכונה 'הליגה הצפונית' (Lega Nord). תנועה זו מעוניינת לפרוש מאיטליה ולהקים מדינה בשם פדניה (Padania) כשמו הלטיני של עמק הפו. תנועה זו התעוררה בראשית שנות ה-90 של המאה ה-20 וזכתה בסופן לתמיכה של יותר מעשרה אחוזים בבחירות הכלליות. לאחר תקופת שפל תנועה זו זוכה כיום לפופולריות מחודשת. בבחירות המקומיות ב-2010 זכתה 'הליגה הצפונית' לשליטה בשלושה עשר מתוך מאה ועשרה מחוזות באיטליה, ביניהם המיושבים ביותר (כמו לומברדיה). סקרים משנת 2010 מלמדים על תמיכה בפרישה מאיטליה של עשרות אחוזים מתושבי הצפון. המעניין הוא שלתנועה זו אין שורשים היסטוריים עמוקים. הרקע העיקרי לתביעת הפרישה של 'הליגה הצפונית' הוא כלכלי מובהק; החבלים הצפוניים העשירים אינם מעוניינים 'לסבסד' את הדרום העני. אמנם, ידועים הבדלי אופי בין תושבי הצפון לבין תושבי הדרום באיטליה. זאת ועוד, לפני איחוד איטליה במאה ה-19 היה נתון הצפון לשליטה אוסטרית וצרפתית שהשפיעה על תושביו בצורות שונות. עם זאת, אין שום עדות להתעוררות לאומית מובחנת לתושבי הצפון דווקא. על אחת כמה וכמה אין עדות לכך כאשר מדובר בהתלכדות סביב הלאומיות של 'פדניה', שם לטיני לאזור גאוגרפי, שלא נשא בשום אופן אופי לאומי או מדיני, קודם שלשהי המאה ה-20 (גירדאנו, 2000). פדניה היא אפוא מקרה מובהק של תנועה לאומית נעדרת עומק היסטורי, ואף נעדרת כל מסורת מדינית.

שתי הדוגמאות הקוטביות הללו מחדדות היטב את השאלות שהצבתי בפתיחת המאמר: האם העובדה שלפדניה אין עומק היסטורי ומסורת מדינית מחלישה את תביעתה להגדרה עצמית לאומית במסגרת מדינת לאום? ולהפך – האם העומק ההיסטורי והמסורת המדינית המובהקת של הלאומיות הסקוטית מעצימים את זכותם של הסקוטים להגדרה עצמית לאומית? או שמא נאמר, שכל קבוצת אנשים, המתאגדת ורואה את עצמה כאומה, זכאית למדינת לאום מתוקף העובדה שהיא חפצה בכך, בלי קשר לעומק ההיסטורי של ההזדהות הלאומית ובלי תלות בשאלה האם היא בעלת מסורת מדינית?⁴

3 אמנם, מחקר מפורסם עוסק בהמצאת הלבוש המסורתי של החצאית הסקוטית וגנבת האפוס של אוסיאן מהאירים במאה ה-18 (טרוור-רופר, 2006). אך מחקר זה עצמו מלמד שכבר בתקופה זו התקיימה תשוקה לאומית חזקה שחיפשה שורשים אתניים בהתבסס על העבר המדיני המשותף.

דוק, אינני מתכחש לעמדתו של הייסטינגס אשר לפיה, הלאומיות הסקוטית מבוססת על מסגרת מדינית שיצרה לאום, ולא על לאום שהשיג מסגרת מדינית כפי שקרה במקרה האנגלי. אינני מדגיש אלא את העובדה שהתרחשות זו קרתה לפני מאות שנים.

4 דוק, הצגת הדוגמאות הללו לא באה על מנת לטעון שהצלחתם היחסית של הסקוטים מחזקת את זכותם. כפי שצינתי, הצלחה או הכישלון של תנועות לאומיות כרוכה לא פעם בנסיבות היסטוריות ובתנאים פוליטיים. בחרתי בדוגמאות אלו כהמחשה לכך שהקריטריונים הנבחנים כאן הינם רלוונטיים וניתנים להחלה על תנועות לאומיות בנות זמננו.

המשך - הארוך והמסורת - המדינית לאור הצידוקים השונים לזכות ההגדרה העצמית

על מנת לקיים את הדיון בצורה יסודית עלינו להתייחס לצידוקים השונים שניתנו בהגות הפוליטית לסדר הפוליטי של מדינת הלאום. ביחס לכל אחד מהם נוכל לבחון את הרלוונטיות של המשך הארוך ושל קיומה של מסורת מדינית לרמת התקפות שלו. על מנת להקל על הדיון אמנה להלן חמישה צידוקים ראשיים לסדר הפוליטי של מדינת לאום, על אף שכל אחד מהם כולל גוונים וגווני גוונים.⁵

א. הצידוק הלאומי

טיעון זה בזכות מדינת לאום מבוסס על תפיסה לפיה, לשם הבטחת ביטוי תרבותי מלא של אומה יש צורך במדינה שתהיה מזוהה איתה, תאפשר את ההתפתחות התרבותית, ההולמת אותה, ותסכל התנכלויות פיזיות או כפיפות ושעבוד תרבותיים, שעלולים למנוע את שגשוגה.

טיעון זה יכול להתבסס על תפיסות שונות של מושג האומה, או של החשיבות שבביטוי תוכנה התרבותי. יש שנזקקו לטיעון זה מתוך תפיסה שהאנושות מחולקת באופן טבעי לאומות בעלות מאפיינים ייחודיים (דוגמת "ג הרדר), ויש שנזקקו לטיעון מתוך ראיית האומה כתוצר של תהליכים היסטוריים שגיבשו אומות בעלות לכידות פנימית ואופי ייחודי (דוגמת ארנסט רנאן). יש שהציגו את חשיבות הביטוי התרבותי של האומה כמילוי הייעוד ההיסטורי או האלוהי שלה (כך למשל יולס מישלה, ג'זופה מציני ואדם מיצקביץ'), ויש שהדגישו את החשיבות בהעשרת התרבות האנושית על ידי צורות חיים שונות, שהתפתחו בתרבויות השונות, ואשר תורמות פן נוסף לפסיפס המגוון של האנושות (מייקל וולצר, הוא הוגה בן זמננו, המדגיש פן זה).

כך או כך, האומה מוצגת כבעלת לכידות ואופי ייחודיים הראויים לביטוי או למימוש, כאשר הפיתוח החופשי והמלא של האופי הלאומי ייתכן רק במסגרת של מדינה עצמאית וריבונית שאין בה גורם חיצוני המדכא בצורה פיזית או תרבותית את האומה ואת אופיה. התקפות של טיעון זה מתחזקת לאור שני קריטריונים רלוונטיים: 1. המובחנות של האומה המדוברת מאומות אחרות שיש להן מדינה, או שהיא מתקיימת לצדן. לפי עצמת המובחנות של האומה מתחזק הצורך ביצירת מסגרת עצמאית לביטוי הקול הייחודי שלה. 2. האיום או הנרדפות, הממשית או הפוטנציאלית, על האומה הנתונה או על תרבותה, הן מבחינה פיזית והן מבחינה תרבותית. ככל שהאיום מוחשי יותר, הצורך במדינה, שתשמור על האומה מפניו, עולה בהתאמה.

עתה עלינו לבחון האם המשך הארוך של הלאומיות או קיומה של מסורת מדינית רלוונטיים לתקפותו של טיעון זה. מחד גיסא, בכל הנוגע למובחנות של האומה ניתן להעריך שתנועות לאומיות בעלות משך קצר בדרך כלל אינן מובחנות באופן עמוק מקבוצות קרובות אליהן. גם מבחינת היצירה הלאומית ניתן להעריך שתרומתה עמוקה ומשמעותית ככל שהיא מצטברת ומתפתחת על פני דורות רבים. עם זאת, נכון להעיר שאין כאן הכרח

5 לדיון מפורט יותר ברשימת הצידוקים ומשמעותם ראו מלאך, 2008, פרק 6.

לוגי, ובהחלט ייתכן שבמקרים חריגים, אף בפרק זמן קצר, עשויה להתרחש התגבשות לאומית שתייצר מובחנות עמוקה מהקבוצות הסובבות ואף יצירה לאומית משמעותית. מאידך גיסא, קיומה של מסורת מדינית אינו נראה רלוונטי לטיעון זה. אף אם קבוצה מובחנת בעיקר על בסיס תרבותי או דתי הנעדר ממד מדיני, היא זכאית להגנה מפני איום פיזי או תרבותי, ואם מסגרת מדינית נבדלת היא זו שתספק הגנה כזו, היא ראויה לה לא פחות מאשר קבוצה שהמובחנות ההיסטורית שלה קשורה במסגרת מדינית.

ב. הצידוק הרפובליקני

לעומת הטיעון הקודם, המבוסס על האומה כמושג המפתח של הטיעון, הצידוק הרפובליקני מתרכז במושג המדינה־רפובליקה. צידוק זה מבוסס על תפיסה עקרונית של האדם ושל יחסי הפרט והכלל בחברה האנושית, באופן שניתן לתמוך באמצעותו בסדר הפוליטי של מדינת לאום.

כיונתי לתפיסה המדגישה את היותו של האדם בטבעו יצור חברתי ומדיני. מהות זו באה לידי ביטוי בצורך הפיזי של האדם ביצורים אחרים בני מינו לשם גדילתו, ביטחונו וקיומו הגופניים, וכן בצורך הנפשי של האדם בידידים בני מינו. ואולם, מעבר לאלו מהות זו מתבטאת בכישרון האנושי לייצר ערכים חברתיים־מוסריים משותפים ולכונן קהילה הפועלת לאורם ודואגת לטוב ציבורי משותף. בתפיסה הרפובליקנית, קהילה זו נתפסת כתכלית וכשיא של הקיום האנושי, שרק במסגרתה האדם הפרטי מקבל את ערכו המלא, ורק במסגרתה יכולה להתבטא הסגולה האנושית המיוחדת, הכרוכה ביצירת מערכת מוסרית ואתוס מוסרי.

תפיסה זו של החברה האנושית יושמה על המדינה, והיא נתפסה כמפעל משותף של האזרחים, המושתת על ההזדהות שלהם עם הצלחתה ועל זיהוי הצלחתם האישית עם גשוגה. יישום זה היווה רעיון יסודי מאז המחשבה היוונית והרומית ומצא מקום בעת החדשה במחשבתם של מקיאווולי, מילטון, ג'ון לוק, מונטסקייה ורוסו. הוא מוצא לו תימוכין גם כיום בזרם הקומוניסטי שצמח בארה"ב כראקציה למחשבתו של ג'ון רולס (למשל מייקל סנדל ואלסדייר מקינטייר), וכן בהגות נאו־רפובליקנית בבריטניה (למשל ג'ון פוקוק וקוונטין סקינר).

הוגים רפובליקניים הנוקטים בגישה זו מדגישים את החשיבות ביצירת מסגרת פוליטית שהפרט אכן ירגיש באופן מוחשי שהוא נוטל בה חלק ומזדהה עמה. כך למשל מונטסקייה, הרואה את הרפובליקה כצורת משטר שהעיקרון המכונן שלה הוא פטריוטיות ואהבת המולדת, קובע ש"הרפובליקה צריכה, לפי טבעה, להשתרע על שטח קטן בלבד, שאם לא כן, מעטים סיכוייה לשרוד... ברפובליקה גדולה, הטוב המשותף מוקרב על מזבח אינספור שיקולים אנוכיים... ברפובליקה קטנה, הטוב הציבורי מוחש יותר, מוכר יותר, קרוב יותר לכל אזרח..." (מונטסקייה, תשנ"ח, עמ' 131). גם רוסו, שראה בז'נבה הקלוויניסטית של ימיו דגם של מדינה אידאלית, מדגיש את עדיפותה של מדינה קטנה. הוא מנמק עדיפות זו בנימוקים שונים אך בעיקר ביכולתה של מדינה קטנה לשמור על הסולידריות, על המידה האזרחית הטובה ועל ההיכרות הבלתי אמצעית בתוך העם ובינו לבין מנהיגיו. לעומת זאת, במדינה גדולה "העם הוגה חיבה מעטה למנהיגיו, שאינו רואה אותם לעולם, ולמולדתו, שהיא בעיניו כמו העולם כולו, ולשאר האזרחים שרובם זרים לו" (רוסו, תשנ"ט, עמ' 69-71).

מדינה רפובליקנית זו איננה חייבת להיות מדינת-לאום דווקא, ומבחינה לוגית ייתכן שהמדינה עליה דיברו מונטסקייה ורוסו תורכב משלל תרבויות. עם זאת, ברור למדי שמדינת לאום אכן מחזקת את תחושת השייכות שבין הפרט למדינה ולקהילה ובכך מחזקת את המטרה הרפובליקנית.

הבנה טובה יותר של טיעון זה תתברר אם ניתן דעתנו לכך שהוגים רפובליקנים עמדו על החשיבות בפיתוח המידה הטובה הפוליטית (ה-Virtue) ובהפיכת האדם ל'אזרח', המעמיד את טובת המדינה לנגד עיניו ומתמסר להצלחתה אף מעבר לתועלת האישית שהוא יכול להפיק מכך. נקל להבין שבמדינת לאום, בה הפרט מזדהה עם המדינה לא רק כמסגרת טכנית אלא כמסגרת המבטאת את עמו ואת תרבותו, קל יותר לפתח את המידה הטובה הפוליטית.

עלינו לשאול עתה, האם המִשך הארוך של תנועה לאומית מחזק את הטיעון הרפובליקני בזכות מדינת הלאום. דומה שהתשובה לכך היא חיובית. ככל שלתנועה הלאומית מִשך ארוך יותר, ההזדהות של הקבוצה אֶתה היא עמוקה יותר, וממילא במסגרת מדינת לאום יהיה קל יותר לאזרחים לפתח מידה-טובה-פוליטית באשר הם מזדהים באופן טבעי עם המדינה כמייצגת של תרבותם או של עמם. לא זו אף זו, קיומה של מסורת מדינית בקרב העם מחזקת עוד יותר את הטיעון הרפובליקני בזכות מדינת הלאום. מסורת כזו ממקדת באופן טבעי את המדינה כמוקד הזהות התרבותי. לעומת זאת, במקרים בהם היא אינה קיימת מוקדי הזהות של האזרחים עלולים לפנות לקבוצות שבטיות תת-מדיניות או לקבוצות דתיות שאינן על בסיס פוליטי ובכך לפגוע באפשרות ליצור מידה-טובה-פוליטית בקרב האזרחים.⁶

דא עקא, חשוב לציין שככל שיתרון זה תקף ביחס לקבוצת הרוב, הוא עלול להפוך לחיסרון ככל שמדובר בקבוצות מיעוט בתוך מדינות לאום. על קבוצות אלו יקשה לפתח מידה-טובה-פוליטית במדינה המזוהה כמדינת לאום שאיננו הלאום שלהם. שקלול היתרון לעומת החיסרון תלוי בגורמים רבים, ביניהם גודלן היחסי של קבוצות הרוב והמיעוט וטיב היחסים ביניהן.

ג. הצידוק התועלתני-פנימי

בבסיס צידוק זה עומד האינטרס בהצלחת המדינה ובשגשוגה. בעוד הטיעונים הקודמים רואים את הערך של מדינת הלאום במתן ביטוי הולם לאומה או כמיצוי תכונתו של האדם כיצור חברתי, האינטרס של בעלי הטיעון התועלתני הוא בקיום מיטבי של המדינה עצמה. התמיכה במדינת לאום מתוך צידוק תועלתני מדגישה את התרומה שהסדר הפוליטי של מדינת הלאום עשוי לתרום לחיזוקה של המדינה.

תרומתה זו יכולה להתבטא בכמה תחומים, שהמרכזיים שבהם הם חיזוק הפטריוטיות, חיזוק היציבות השלטונית וחיזוק הסולידריות החברתית. במדינת לאום קל יותר לייצר הזדהות עמוקה של האזרחים עם המדינה, וממילא קל יותר לעורר רגשות פטריוטיים

6 דוגמה לתופעה זו ניתן לראות בחוסר הצלחה של חלק מן המדינות המוסלמיות לפתח פטריוטיזם על בסיס לאומי בחברות חסרות מסורת לאומית-מדינית. המסורת המוסלמית כוללת אמנם היבט מדיני חזק מאוד, אך על בסיס כלל-דתי ולא על בסיס לאומי. ראו על כך לואיס, 1970, עמ' 76-103; ארמסטרונג, 1982; הייסטינגס, 2008, עמ' 226-228.

לעת מלחמה או סכנה קיומית אחרת. בכך מתחזקת יכולת השרידות של המדינה, מחמת נכונותם של האזרחים לצאת לקרב או להיאבק למען הצלחתה של המדינה. מבנה פוליטי של מדינת לאום, שיש בו תחושות קרבה והזדהות בסיסיות בין האזרחים לבין השלטון ובין קבוצות שונות באוכלוסייה, תורם ליציבות השלטונית בהורדת המוטיבציה של האזרחים למרד או למחאה קיצונית כנגד השליטים, וכן הוא מהווה גורם ממתן המוריד את עצמת המתחים ואת הסיכויים למלחמות אזרחים בין קבוצות שונות באוכלוסייה.⁷ מדינת לאום יכולה לסייע גם לקידום הצדק החברתי וליצירת אתוס של סיוע לחלשים מבני הלאום. כאשר קיימים רגשות בסיסיים של אחווה בין האזרחים, נקל על המדינה לייצר מנגנונים שונים של חלוקה־מחדש של הטובין בהתאם לערכיה של החברה ומבלי לעורר את חמתם של העשירים (מילר, 1995, עמ' 83–85, 90–98).⁸

טיעונים אלו, נראה ברור שמשך ארוך של תנועה לאומית מעצים אותם. משך ארוך שכזה מחזק את הזדהות האזרחים עם המדינה כמוקד זהות עמוק, וממילא עם קיומה של מדינת לאום יתחזקו אצלם מידות הפטריוטיות, הנכונות להקריב ולחפוץ ביציבות המדינה והצלחתה. לעומת זאת, במקרה של תנועה לאומית קצרת ימים, קיומה של מדינת לאום לא תצליח בהכרח לגייס את האזרחים לטובתה, מאחר שהממד הלאומי איננו עמוק בקרב חברה.

ושוב, גם כאן קיומה של מסורת מדינית מעמיקה עוד יותר את האפשרות שמידות אלו יכוונו על ידי האזרחים באופן טבעי אל המדינה דווקא ולא אל מסגרות תת־מדינתיות או על־מדינתיות.

אמנם, כפי שצינתי ביחס לצידוק הרפובליקני, גם ביחס לטיעון זה יש להחיל את המגבלה של יתרון ביחס לאוכלוסיית הרוב, אך חסרון ביחס לקבוצות מיעוט. גם כאן חיזוק הפטריוטיות והסולידריות אצל קבוצת הרוב דרך חיזוק הזהות הלאומית של המדינה עלול להחליש מידות אלו בקרב קבוצות המיעוט.

ד. הצידוק התועלתני־הכלל־עולמי

לפי טיעון זה, הסדר של מדינות לאום מסייע ליציבות הבינלאומית. מדינות רב־לאומיות או רב־תרבותיות נוטות יותר להתרחבות אימפריאליסטית, ובכל מקרה מבחינת ההיגיון הפנימי שלהן, אין מה שימנע את שאיפתן להתפשטות ולכיבושים ואת רצונן להתעצם ולהפוך לאימפריה. לא מעט אימפריות בהיסטוריה ניסו להתפשט על פני העולם כולו בתוך כדי שאיפה שיטתית להחלת החוק או הדת של האימפריה וראיית הסדר שהם מקדמים כסדר האידיאלי לאנושות כולה. מדינת הלאום מגדירה מראש את תחום שלטונה

7 על החשיבות הכללית של מיתון המתיחות בין קבוצות שעלולה לפורר את החברה ראו ליפסט, 1998; או אלמונד וורבה, 1998, עמ' 207: "החברה צריכה להיות במצב של 'קייטוב מוגבל'... אם אין הסכמה כללית בחברה, אזי קטן הסיכוי שניתן יהיה ליישב חילוקי דעות פוליטיים בדרכי שלום, בדרך שתואמת את התהליך הדמוקרטי".

8 חלק מן הטיעונים הללו מקבלים משנה תוקף על רקע הניכור המתגבר במדינות המערב הליברליות, שטומן בחובו איום הן על קיומן והן על איכות החיים של אזרחיהן (סקרוטון, 2003, עמ' 142–147; מקנטייר, 2005, עמ' 125). ייתכן שהדגשת הממד הלאומי במדינות אלו עלולה לחזק בקרב אזרחיהן את תחושות הפטריוטיות, היציבות והסולידריות שסייעו להם להתמודד עם איומים קיומיים אלו.

לטרטוריה הלאומית ומעקרת בכך את הלגיטימיות של כיבושים אינסופיים (חזוני, 2002; מולר, 2008). מובן שטיעון זה תקף במיוחד במקומות בהם ישנם גבולות טבעיים, דמוגרפיים או היסטוריים ברורים הקובעים את תחומה של מדינת הלאום. אמנם, מבחינת התפיסה העצמית של המדינה כמוגבלת ברמה העקרונית בגבולות הלאום הן מבחינת אוכלוסיית אזרחיה והן מבחינת הטרטוריה השייכת לה, יש לו תוקף גם במקרים בהם בחלק מן הגבולות, ואפילו בכלם, אין ברירות לגבי מיקומם הראוי.

גם ביחס לטיעון זה סביר לטעון שהתפיסה של מדינת הלאום כמגבילה את שאיפת ההתפשטות מתחזקת ככל שמדובר בתנועה לאומית בעלת מֶשך ארוך. המֶשך הארוך מחזק את ההזדהות של האזרחים עם מדינת הלאום ככזו, ומונע את שאיפת ההתפשטות מחוץ לתחומה. לעומת זאת, במה שנוגע לקיומה של מסורת מדינית, יש לשאול ביחס לאיזה שטח היא חלה. אם שטח זה מקביל למדינה העכשווית, אפיונה כמדינת לאום עשוי לחזק את בלימת שאיפות ההתפשטות; אך אם שטח זה גדול מן המדינה העכשווית או זהה לה רק בחלקו, אזי עצם קיומה של המסורת המדינית ביחס לשטח אחר עלול דווקא להמריץ שאיפות התפשטות ולעורר תסיסה בסדר האזורי.

ה. הציודק הדמוקרטי

ניתן להעלות טענה בזכות מדינת הלאום מן הזווית הדמוקרטית גרדא. אף אם איננו מייחסים כל ערך עצמי לקיומה של מדינת הלאום, עצם רצונם של האזרחים בסדר פוליטי מסוג זה הוא גורם משמעותי במסגרת חשיבה דמוקרטית, ויש בו כדי להצדיק את הוצאתו לפועל. יתרה מזאת, ניתן לראות בכך לא רק מימוש רצונם של האזרחים, המתחייב במדינה דמוקרטית גם ביחס לכל נושא אחר, אלא נושא השייך באופן מהותי לרעיון הדמוקרטיה המודרנית. שהרי רעיון הדמוקרטיה נעוץ בתפיסת האוטונומיה האנושית, וזו באה לידי ביטוי לא רק ב'חירות שלילית' ומניעת כפייה על האדם כשאינן בכך הכרח גמור, אלא אף ביכולת חיובית של האדם להשפיע על גורלו באמצעות השתתפות במרחב הפוליטי המשפיע באופן מכריע על חייו. רעיון זה, העומד ביסוד שיטת הייצוג הפוליטי, מחייב שלבני אדם תהיה יכולת לקבוע את אופיה של המסגרת המדינית בה הם יחיו, וממילא אם ישנה קבוצת אנשים שברצונם להגדיר את עצמם כיחידה פוליטית-לאומית, חובה לאפשר להם לעשות זאת.⁹ אמנם, יש שהעירו שטיעון זה חלש, מכיוון שאין להצדיק את רצונו של הרוב במדינה דמוקרטית לשעבד את המיעוט רק בשל הטיעון שזהו רצון הרוב, והגדרת המדינה כמדינת לאום יש בה כדי להזיק לקבוצת המיעוט (מילר, 1995, עמ' 83). עם זאת, נראה שאין בכך כדי לשלול מכל וכול את תקפותו של הטיעון, אלא רק להטיל עליו מגבלות מתבקשות, הנוגעות למעמד המיעוט בתוך מדינת הלאום, ולקבוע שהוא איננו שיקול בלעדי בתוך מכלול השיקולים של סיטואציה נתונה (מיל, תשי"ח, עמ' 255; פילפוט, 1995). נראה שביחס לטיעון זה אין כל רלוונטיות לשאלת המֶשך של התנועה הלאומית וכן לא לקיומה או אי-קיומה של מסורת מדינית. טיעון זה מבוסס על הרצון העכשווי של ציבור נתון לקבוע את גורלו ואת אורחות חייו, וזכות זו אינה תלויה כלל בשאלה האם רצונו הוא

9 על בסיס היגיון זה בוצעו משאלי עם במקומות רבים בעולם על מנת לקבוע האם אוכלוסייה מעוניינת בהמשך קיום תחת שלטון מסוים, או בפרישה והקמת שלטון עצמי. כך למשל באזורים שבשליטה צרפתית: איי קומורו ב-1974 וקורסיקה ב-2003.

רצון שהחל זה עתה או שהוא בעל מֶשך ארוך. באותו אופן גם שאלת קיומה של מסורת מדינית אינה אמורה להשפיע על תקפות הטיעון הזה. אם רצון הרוב כעת מחייב מדינת לאום, העובדה שאין מסורת מדינית מתמשכת מן העבר שתומכת בסדר של מדינת לאום – אינה מעלה ואינה מורידה.

נוכל לסכם חלק זה של הדיון במסקנה שאמנם שני הקריטריונים שנידונו כאן אינם רלוונטיים לכל הטיעונים בזכות מדינת הלאום, אך לגבי חלק משמעותי מן הטיעונים המֶשך ארוך של התנועה הלאומית או קיומה של מסורת מדינית מחזקים את הטיעון למען מדינת הלאום, והעדרם מחליש טיעון זה. הצידוק הדמוקרטי בולט כצידוק יחידי המתחשב אך ורק ברצון העכשווי של האזרחים ומתעלם לגמרי מן ההיבטים ההיסטוריים השונים שנבחנו כאן.

הסיכום המפורט של הדיון שלעיל משתקף היטב בטבלה הבאה (טבלה 1):

טבלה 1	הצידוק הלאומי תרבותי	הצידוק הרפובליקני	הצידוק התועלתני הפנימי	הצידוק התועלתני הכלל עולמי	הצידוק הדמוקרטי
מושג המפתח של הטיעון	שימור האומה	טיפוח מידה טובה פוליטית	הצלחת המדינה (פטריוטיות, סולידריות, יציבות)	יציבות הסדר הבינלאומי	רצון הרוב
מֶשך ארוך של התנועה הלאומית	מחזק בדרך כלל מובחנות האומה	מחזק את ההזדהות עם המדינה	מחזק את ההזדהות עם המדינה	מחזק את התיחום של המדינה	בלתי רלוונטי
קיום מסורת מדינית	אינו משפיע על התקפות	מחזק את ההזדהות עם המדינה כמוקד זהות	מחזק את ההזדהות עם המדינה	תלוי מה התיחום של המסורת המדינית	בלתי רלוונטי

המקרה של הלאומיות הפלסטינית

בקרב רבים מן הכותבים והחוקרים בישראל רווחת תפיסה התולה את הלגיטימיות של מדינת הלאום היהודית בהכרה בזכות הפלסטינים למדינת לאום משלהם. לפי תפיסה זו, אם מדינת ישראל מתקיימת כמדינת לאום המבוססת על ההכרה בזכות ההגדרה העצמית של העמים, לא יהיה מן הצדק למנוע מן הפלסטינים מימוש מקביל של זכות זו. כך למשל מזכיר חיים גנז במהלך דיון בלגיטימיות של המדינה היהודית את "הצורך הדחוף לסלק את אי-הצדק שישראל גורמת לו במונעה הקמת מדינה פלסטינית בעוד את עצמה היא תופסת כמדינה יהודית בלבד..." (גנז, 2006, עמ' 170). אלכס יעקובסון ואמנון רובינשטיין טוענים שעל אף שברור היום שהקמתה של מדינה פלסטינית היא שאלה של זמן בלבד, תהליך הקמתה החל כבר בהסכמי אוסלו: "לא ניתן בשום אופן לראות במובלעות הפלסטיניות המנותקות זו מזו מימוש סביר של זכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית ולקיום של כבוד. זהו אכן מצב של חוסר שוויון בסיסי בין שני עמי הארץ מבחינת זכויותיהם הלאומיות. הדרך ההגיונית לפעול לתיקון מצב זה היא לתמוך בהקמתה של מדינה ערבית-פלסטינית

בת קיימא..." (יעקובסון ורובינשטיין, 2003, עמ' 309).¹⁰ סוגיה זו פנים רבות לה – ביניהן היסטוריות, ביטחוניות יחב"ליות ותאולוגיות – ואיני מתכוון למצותה במסגרת מאמר זה. עם זאת, בכל הקשור לפילוסופיה הפוליטית, ברצוני לטעון שלפי הניתוח התאורטי שהצגנו עד כה, יצירת תלות כזו איננה מוצדקת. רבים מן הטיעונים בזכות מדינת הלאום יכולים להיות תקפים במקרה אחד בצורה חזקה ובמקרה אחר לא להיות תקפים כלל או להיות תקפים במידה מועטה בלבד, ומשום כך אין להקיש באופן אוטומטי מן הזכות של קבוצה אחת להגדרה עצמית במסגרת מדינית לזכותה של קבוצה אחרת. בחלק האחרון של מאמר זה אתייחס למשמעות אפיוניה של התנועה הלאומית הפלסטינית, בפרט ביחס לשני הקריטריונים שנידונו במאמר זה. אתייחס לקיצור ימיה של התנועה הלאומית הפלסטינית ולחוסר קיומה של מסורת מדינית פוליטית בקרב הפלסטינים כקבוצה מובחנת.

1. קיצור ימיה של התנועה הלאומית הפלסטינית

דומה שבין החוקרים רווחת הקביעה שהתנועה הלאומית הפלסטינית איננה בעלת עומק היסטורי של ממש. השם 'פלסטיין' הוא אמנם קדום, אך הוא הוענק לארץ ישראל בידי הרומאים לאחר דכיזי מרד בר־כוכבא על מנת לטשטש את הקשר הלאומי שבין העם היהודי לארץ ישראל, ובכך להחליש את הסיכויים להתעוררות מרידות נוספות. שם זה לא שימש כרכיב זהות בעבור תושבי ארץ ישראל לאורך כל שנות הכיבוש הערבי והעותמאני בארץ, וכמובן שהם לא תבעו בשמו תביעות פוליטיות. משמעותו של השם הייתה מנהלית בלבד והתייחסה לחלק מן הארץ בלבד, כירושמה מהתקופה הרומית-ביזנטית. המושג של ארץ ישראל כחטיבה מובחנת הראויה לריבונות פוליטית היא מושג בסיסי ביהדות. ממנה מושג זה נשתרש בעמים הנוצריים, אך הוא איננו מושרש כלל וכלל בדת ובתרבות האסלאמיות. כך השם 'פלסטיין', שרווח באירופה ערב מלחמת העולם הראשונה, היה חסר כל משמעות מנהלית, זהותית או מדינית לגבי האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל. גם הפעילות שנתגבשה כבר כנגד התנועה הציונית לפני המלחמה לא התבססה דווקא על שאיפות לאומיות וכללה את תומכי המשך שלטונו של המשטר העותמאני לא פחות מאשר את מתנגדיו שתמכו בהקמת מדינה עצמאית לערביי ארץ ישראל. זאת ועוד, גם ההתפתחות הראשונית של לאומיות ערבית בקרב ערביי ארץ ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה לא הבחינה את 'פלסטיין' כאזור לאומי עצמאי אלא ראתה בו חלק מסוריה (לונץ, 1996, עמ' 30, 45; פורת, 1971, פרק 2).

כך למשל נקבע בסעיף 166 של פרק 2 בדו"ח של UNSCOP, 'הוועדה המיוחדת של האו"ם לענייני פלסטינה', שחקרה את המצב בארץ ישראל בשנת 1947 מטעם העצרת הכללית של האו"ם והמליצה על תכנית החלוקה של הארץ לשתי מדינות (מצוטט אצל יעקובסון ורובינשטיין, 2003, עמ' 56):

10 גבזון, 2002, עמ' 85–86, הע' 12, מדברת על כך ש"מבחינה מוסרית טוב למצוא פתרון שיאפשר לפלסטינים ריבונות מדינית לפחות בחלק ממולדתם. כך לא יביא מימוש זכות ההגדרה העצמית של יהודים בארץ ישראל לשלילה מוחלטת של זכותם המקבילה של הפלסטינים". עם זאת, היא מזכירה באותה הערה שמצב הפלסטינים טוב יותר מזה של היהודים מבחינת האיומים הפיזיים ומבחינת היכולת לממש את תרבותם הן במדינות ערב והן במדינת ישראל, ומשום כך זכותם למדינה מוקלשת.

רצונו של העם הערבי של פלסטינה להבטיח את קיומו הלאומי הוא רצון טבעי בהחלט. אולם לאומיות פלסטינית, להבדיל מלאומיות ערבית, היא כשלעצמה תופעה שנוצרה יחסית לא מזמן, ובאה לעולם רק לאחר חלוקתו של האזור הערבי על ידי ההסדר שבסיום מלחמת העולם הראשונה. מדיניות הבית הלאומי ומדיניות ההגירה הנמרצת של ההנהגה היהודית חידדו את החשש של הערבים מפני האוכלוסייה היהודית הנכנסת לתחומם.

ההמלצה של UNSCOP לחלוקת הארץ באה מתוך ההכרה שבפועל קיימות בארץ שתי תנועות לאומיות סותרות אך לא מתוך קביעה שלאומיות פלסטינית היא בעלת עומק היסטורי זהה או דומה ללאומיות היהודית (שם, שם, עמ' 26 ציטוטים נוספים מדו"ח הוועדה).

עובדות מוסכמות אלו הביאו את רוב החוקרים, ביניהם חוקרים פלסטינים, לתאר את צמיחתה של הזהות הלאומית הפלסטינית כמתפתחת בתוך כדי עימות עם הציונות, ופעולותיה בתחום ההתיישבות והדיפלומטיה (פורת, 1971, פרק 1; חלידי, 1997, עמ' 145-175).¹¹ בקריאה לאחור חוקרים אחדים ניסו לאתר שורשים והתחלות של אחדות פלסטינית במרד נגד מוחמד עלי ובנו איברהים פאשא בשנת 1834 (קימרלינג ומגדל, 1999), אך גם ניסיונות אלו נדמים כמאמץ מאולץ לזהות במרד על בסיס שבטי-חמולתי ומאבקי שליטה שורשים של תפיסה לאומית.

התקופות המשמעותיות, שהוזכרו על ידי החוקרים כמעצבים תודעה לאומית פלסטינית נבדלת, הן השנים שבתום מלחמת העולם הראשונה, המרד הערבי הגדול (1936-1939), ופריצת האינתיפאדה הראשונה בשנת 1987, לאחר 20 שנות שליטה ישראלית בשטחי יהודה ושומרון וחבל עזה. גם תודעה זו נעה במתח מתמיד בין הכללתו של המאבק הפלסטיני במאבק של האומה הערבית כולה ב'ישות הציונית', לבין בידולה של האומה הפלסטינית כאומה עצמאית.

הסעיפים הרלוונטיים מתוך 'האמנה הפלסטינית' מבהירים מתח זה בצורה ברורה. כך למשל בסעיף 1 באמנה: "פלסטיין היא מולדת העם הערבי הפלסטיני, והיא חלק בלתי-נפרד מהמולדת הערבית הגדולה. העם הפלסטיני הוא חלק מן האומה הערבית". וכן בסעיפים 12-13-14 המנסים להתפתל בין הרצון בהגדרה עצמית לאומית לשם המאבק בישראל לבין הרצון שלא להצהיר הצהרה לאומית שתפגע באחדות האומה הערבית:

העם הערבי הפלסטיני מאמין באיחוד הערבי ויודע כי כדי למלא את תפקידו בהגשמת האיחוד הזה, עליו – בשלב זה של מאבקו הלאומי – לשמור על אישיותו הפלסטינית ועל מרכיביה, ולטפח את המודעות לקיומה תוך התנגדות לכל התכניות העלולות להטמיעה או להחלישה.

האיחוד הערבי ושחרור פלסטיין הם שתי מטרות המשלימות זו את זו, וכל אחת מהן מכינה את הדרך למימוש חברתה, שכן, האיחוד הערבי מוביל לשחרור פלסטיין, ושחרור פלסטיין מוביל לאיחוד...

11 אמנם ראו פורת, 1971, עמ' 4-7, שעוקב אחר זיקות מסוימות בין ערביי ארץ ישראל לפני המאה ה-20, אך אין בכך כדי לסתור את האמור כאן על התגבשות לאומית פלסטינית שיש בה תביעה פוליטית ברורה.

גורל האומה הערבית, ויתירה מזו, הקיום הערבי עצמו, תלוי בגורל הבעיה הפלסטינית. מקשר גומלין זה נובע המאמץ של האומה הערבית ועמלה לשחרור פלסטין. העם הפלסטיני יישא בתפקידו החלוצי להגשמת מטרה לאומית מקודשת זו.

למדנו מכאן על קיצור ימיה של התנועה הלאומית הפלסטינית ועל המתח שבו היא מצויה מאז הקמתה שלא לנתק את עצמה לגמרי מהלאומיות הערבית הכוללת.

2. חוסר קיומה של מסורת מדינית פוליטית פלסטינית

מעבר לשאלת העומק ההיסטורי של התנועה הפלסטינית בולטת בהעדרה מסורת מדינית פלסטינית. מזרחנים רבים עמדו על העובדה שהנאמנות של העמים המוסלמיים היא בראש ובראשונה לדת האסלאם ולשבט/חמולה ולא ללאומיות. במסגרת דת האסלאם ישנו מאבק מתמשך לשלטונו של אללה על העולם כולו ולהשבת שלטון הח'ליפים כביטוי לראשיתו של שלטון זה. הפיצול של המבנה הכלל-אסלאמי למדינות 'לאומיות' נתפס באסלאם לא רק כעברה פוליטית, אלא כחטא דתי וככפירה באחת ממטרותיו העיקריות של האסלאם. הנאמנות לארץ ('ווסטניה' בערבית) היא סוג של שייכות קיבוצית שלא רק שאין לה זכר בתקופות קדומות, אלא שההלכה האסלאמית רואה בה חזרה למצב פרימיטיווי טרום אסלאמי (לואיס, 1970, עמ' 76; שרון, 1992).

תנועות 'האחים המוסלמים' בארצות ערב וכך גם ה'חמאס' כתנועה אסלאמית פלסטינית מצאו נוסחאות מורכבות על מנת לתת מקום לזהות הלאומית, אך היא ללא ספק כפופה לחלוטין לזהות האסלאמית הכוללת, ובמסגרתה למשל אין מקום לקבלה או הכלה של מיעוטים שאינם מוסלמיים רק על שום היותם שייכים ללאום הפלסטיני. יתרה מזו, לעומת התנועות הלא-אסלאמיות דוגמת 'אש"ף', ה'חמאס' דוחה את ההזדהות עם האומה הערבית ועם הלאומיות הערבית כמקור הזדהות ראשוני של התנועה הפלסטינית, ומאמץ תחתיה את המאבק הפאן-אסלאמי (שטיינברג, 2002, עמ' 147-153, 160). התחזקות כוחו של חמאס בקרב הפלסטינים מדגיש את הקושי למצוא בלאומיות הפלסטינית מוקד זהות עמוק כאשר הוא איננו מחובר באופן עמוק למוקד הזהות הדתי. בכך תואמת מגמה זו את הקושי הכללי במדינות ערביות במזרח התיכון שאין להם מסורת מדינית עמוקה. היטיב לתאר זאת גבריאל בן-דור בדבריו הבאים (בן-דור, 2006, עמ' 68):

הנקודה השניה... שהזהות הלאומית לעיתים קרובות אינה אותנטית... הרעיון של מולדת המוגדרת במונחים טריטוריאליים הוא בעצם רעיון חדש באזורים רבים בעולם, אשר יובא אליהם מבחוץ. אין זה תוצר מקומי של ההיסטוריה, המסורות והתרבות המקומית של המזרח התיכון. לכן יש משהו מלאכותי באופן שהוא נוגע בלבבות ובמחשבות האנשים. הוא חסר עומק.

עובדת העדרה של מסורת מדינית ערבית נבדלת התבטאה בעובדה הידועה שראשיתה של הלאומיות הערבית באמצע המאה ה-19 הופיעה בקרב ערבים נוצריים דווקא שחיפשו הגדרה מחודשת לפיה יוכלו למצוא את מקומם כשוויים בתוך העולם המוסלמי. כאמור, הלאומיות הערבית אכן לא השתרשה עד היום באזורים רבים, ובחלק ממדינות ערב נותר עד היום הקושי לייצר פטריוטיות ונאמנות לאומית אצל תושביהן המוסלמים (בן-דור, 2006).

סיכום ומסקנות

בדברים שלעיל העליתי את השאלות האם לְמִשְׁךְ קיומה של תנועה לאומית וכן לעובדת היותה בעלת מסורת מדינית ישנה השפעה על עצמת התקפות של תביעתה להגדרה עצמית לאומית. בחינה מפורטת של הצידוקים לסדר הפוליטי של מדינת לאום מביאה לדעתי למסקנה שביחס לרבים מן הצידוקים יש ערך רב לשאלות הללו. אמנם, אין בכוונתי לטעון שזהו הקריטריון היחיד, או אפילו המרכזי, בשאלת התקפות של תביעה לאומית. כל סיטואציה של סכסוך לאומי היא מורכבת וכוללת בתוכה היבטים מגוונים. לכל אלו יש השפעה על הרלוונטיות של הצידוקים השונים, מה עוד שהשקלול הנכון ביניהם תלוי לא פעם בהכרעות ערכיות מובהקות. עם זאת, ההתעלמות היחסית מהשאלות של מְשִׁךְ התנועה הלאומית ומשאלת קיומה של מסורת מדינית איננה מוצדקת, ויש לתת להן משקל חשוב כאשר דנים בלגיטימיות של תביעות לאומיות.

ככל שהדברים אמורים ביחס לתנועה הלאומית הפלסטינית, ברור למדי ששתי הנקודות האמורות מחלישות את תוקף תביעתה להגדרה עצמית לאומית. התנועה הלאומית הפלסטינית היא תנועה בעלת מְשִׁךְ היסטורי קצר יחסית, שהוא עצמו נתון במתח בשאלת מובחנותו מהאומה הערבית הגדולה. ההקשר האסלאמי מבהיר את העדרה של מסורת מדינית פלסטינית. עובדות אלו מעוררות שאלות יסוד ביחס לצידוקים להקמת מדינת לאום: האמנם יש לפלסטינים תרבות מובחנת הראויה להגנה? האמנם זהות הפלסטינית היא עמוקה ויציבה דיה באופן שתוכל לייצר מיִדה־טובה־פוליטית? האמנם תוכל להיווצר בקרב הפלסטינים חברה יציבה וסולידרית, או שהיא תוביל למלחמת אזרחים מתמשכת? דברים אלו, אין בהם כדי לתת פתרון כולל לסבך הבעיות הקשורות בסכסוך הלאומי על ארץ ישראל, אך יש בהם כדי לערער הנחה שגויה ורווחת ביחס לאחדות המשקל של התביעה הלאומית היהודית והפלסטינית על כבדת ארץ זו.

רשימת מקורות

- אלמונד, ג' וורבה, ס' (1998). התרבות האזרחית ויציבות דמוקרטית. בתוך: ב' נויברגר ר'א' קופמן (עורכים), *דמוקרטיה ודמוקרטיזציה* (עמ' 191–225). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- בן־דור, ג' (2006). דילמות קיומיות של המדינה הערבית העכשווית. בתוך: ד' מנשרי (עורך), *דת ומדינה במזרח התיכון* (עמ' 58–74). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד.
- גביוזן, ר' (2002). המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה. *תכלת*, 13, 51–88.
- גנז, ח' (2006). *מריכד ואגנר עד זכות השיבה – ניתוח פילוסופי של בעיות ציבור ישראליות*. תל אביב: עם עובד.
- הייסטינגס, א' (2008). *בנייתן של אומות – התנ"ך והווצרות מדינות הלאום*. ירושלים: שלם.
- טרור־רופר, י' (2006). המצאת מסורות: המסורת ההררית של סקוטלנד. בתוך: י' דהאן ו'ה' ווסרמן (עורכים), *להמציא אומה* (עמ' 53–84). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- יעקובסון, א' ורובינשטיין, א' (2003). *ישראל ומשפחת העמים – מדינת לאום יהודית וזכויות אדם*. ירושלים ותל אביב: שוקן.
- לואיס, ב' (1970). *המזרח התיכון והמערב*. מערכות. פרק 4, 'פטריוטיזם ולאומיות'. תל אביב.

- לונץ, י' (1996). שורשיה ומקורותיה של התנועה הפלסטינית הערבית בא"י ערב מלה"ע הראשונה. בתוך: ב' מעוז רב' ז' קדר (עורכים), *התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה?* (עמ' 27-51). תל אביב: משרד הביטחון.
- ליפסט, ס' (1998). מאבק חברתי, לגיטימיות ודמוקרטיה. בתוך: ב' נויברגר ורא' קופמן (עורכים), *דמוקרטיה ודמוקרטיזציה* (עמ' 169-190). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- מונטסקיה ש', (תשנ"ח). *על רוח החוקים*. ירושלים: מאגנס.
- מיל, ג' ס' (תשי"ח). *ממשל של נציגים*. ירושלים: מאגנס.
- מלאך, א' (2008). *בסיסי הלגיטימיות של מדינת לאום יהודית בעידן פוסטמודרני*. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- מקנטיייר, א' (2005). האם פטריוטיות היא מידה טובה? *תכלת*, 21, 112-127.
- סקרוטון, ר' (2003). בזכות הלאומיות. *תכלת*, 14, 118-152.
- פורת, י' (1971). *צמיחת התנועה הלאומית הערבית-הפלסטינית 1918-1929*. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- קונור, ר' (1978). לאום הוא לאום, הוא מדינה, הוא קבוצה אתנית, הוא (...) בתוך: ש' סנדלר (עורך), *מדינת הלאום - מושגי יסוד ביחסים בינלאומיים* (עמ' 126-151). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- קימרלינג, ב' ומגדל, י' ש' (1999). *פלסטינים - עם בהוצרות*. ירושלים: כתר.
- רוסו, ז' ז' (תשנ"ט). *על האמנה החברתית*. ירושלים: מאגנס.
- שרון, מ' (1992). הגורם האיסלאמי בפוליטיקה של המזרח התיכון. *נתיב*, 2, 15-23.
- שטיינברג, מ' (2002). דת ולאומיות במשנת החמאס. בתוך: נ' הורביץ (עורך), *דת ולאומיות בישראל ובמזרח התיכון* (עמ' 126-178). תל אביב: מרכז יצחק רבין ועם עובד.
- תמיר, י' (1991). איחוד ולאומיות באירופה של 1992. *זמנים*, 37, 103-95.
- Armstrong, J. (1982). *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Buchanan, A. (1991). *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder: Westview Press.
- Brilmayer, L. (1991). Secession and Self-Determination: A Territorial Interpretation. *Yale Journal of International Law*, 16, 177-202.
- Giordano, B. (2000). Italian Regionalism or 'Padanian' Nationalism — the Political Project of the Lega Nord in Italian Politics. *Political Geography*, 19, 4, 445-471.
- Gans, C. (2000). The Liberal Foundations of Cultural Nationalism. *Canadian Journal of Philosophy*, 30, 3, 441-466.
- Danspeckgruber, W. (ed.) (2002). *The Self-Determination of Peoples*, Bouders: L. Rienner Publishers,

- Donald, L. Horowitz (2003). A Right to Secede. In S. Macedo and A. Buchanan (Eds.), *Secession and Self-Determination* (pp. 50-76, Nomos XLV). New York: University Press.
- Christopher, H. wellman (1995). A Defense of Secession and Political Self-Determination. *Philosophy and Public Affairs*, 24, 2, 142-171.
- Hazoni, Y. (2002). On the National State, Part 1: Empire and Anarchy. *Azure*, 12, 27-70.
- Khalidi, R. (1997). *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. New York: Columbia University Press.
- Leith, M. S. (2008). Scottish National Party Representations of Scottishness and Scotland. *Politics*, 28, 83-92.
- Muller, J. (2008). Us and Them - The Enduring Power of Ethnic Nationalism. *Foreign Affairs*, 87, 18-30.
- Miller, D. (1995). *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.
- Minahan, J. (1996). *Nations Without States – a Historical Dictionary of Contemporary National Movements*. Westport: Greenwood Press.
- Nawaz, M. K. (1965). The Meaning and Range of the Principle of Self-Determination. *Duke Law Journal*, 1, 82-101.
- Philpott, D. (1995). In Defense of Self-Determination. *Ethics*, 105, 2, 352-385.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship*. Oxford: Clarendon Press.
- Randle, R. (1970). From National Self-Determination to National Self-Development. *Journal of the History of Ideas*, 31, 1, 49-68.

* המכללה האקדמית אשקלון והמכללה למדינאות